

A „kisebbség többsége”, avagy nemzetállamok a birodalmak romjain

Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés: Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938). Szerkesztette Szarka László. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2017. 364 oldal

2016. november 18-án az Országgyűlés Hivatala Közgűjteményi és Közművelődési Igazgatósága Történettudományi Konferenciák az Országházban című rendezvény-sorozatának keretében Párhuzamos nemzetépítés – konfliktusos együttélés címmel nemzetközi konferenciát szervezett az országház felsőházi üléstermében. A konferencia számos magyar és külföldi történész részvételével zajlott, melynek keretében az előadók kerekasztal-beszélgetéseken igyekeztek a régió közös múltjának nemzeti és történelmi megközelítéseit, találkozási pontjait és ellentéteit görcső alá venni a szép számmal összegyűlt érdeklődők figyelmétől kísérve. Meglepődve vettem tudomásul, hogy az előadásokból megírt tanulmányokat tartalmazó kötet szerkesztésében eltér a szimpóziumon meghirdetett szerkesztési kerettől, hisz a nyomtatott változat négy nagy egységre bontja az előadások anyagát, míg a konferencia három blokkból állt. A magyarázat nagy valószínűséggel abban keresendő, hogy az elhangzott előadásokat a későbbiekben további tanulmányokkal egészítették ki.

A tanulmánykötet első része, „A közép-európai nemzetépítés” Gyáni Gábor, Robert Evans és Miskolczi Ambrus egy-egy esszéjét tartalmazva igyekszik megalapozni a kötet vonalvezetését. Vezérfonalát a ’nemzet’ fogalma, annak térségünkre jellemző elvi sokszínűsége és az abban rejlő feszültség feloldása képezi. Gyáni *Transznacionális történelem, birodalmi múlt* című bevezető elemzése a birodalmi és nemzeti narratívák között megfigyelhető, nehezen áthidalható

szemléletbeli szakadékokat helyezi a középpontba. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy lehet- és kell-e egyáltalán kapcsolatot találnunk napjaink nemzetállamai történelmének azok múltbeli, birodalmi történelmével, mely törekvés előzményei egyébként már, ahogy arra a szerző is rámutat, a 19. századtól tetten érhető Robert Seeley¹ (1834) és Vaszilij Kljucsevskij² (1841–1911) munkásságában. Szerzőnk a birodalomtörténet-írás és a nemzeti történetírás között feszülő ellentétet a transznacionális történetírói szemléletmód elterjesztésével látja feloldhatónak. Evans a *Közép-Európa nyelvi és kulturális diverzitása: valóság és konstrukció* című esszéjében a kor hangulatát reprezentáló véleményeket szemrevételezve közelít a nyelvi-kulturális sokszínűség témaköréhez, a biológiában használt diverzitás fogalmkörét is beemelve dolgozata fegyvertárába. Esszéjében tetten érhető a folyamat, ahogy az 1800-as évek elejétől, a lelkes kulturális sokszínűség párti ideák megjelenésétől a Monarchiában nem kellett sok időnek elteltéig ahhoz, hogy a nacionalista mozgalmak megerősödésével a diverzitáshoz kapcsolódó elképzelések defenzívába szoruljanak. Nem véletlen, hogy Széchenyi Istvánnak híres akadémiai beszédében 1842-ben már mérsékletre kellett intenie atyafiait az elfajulni látszó nemzetiségi kérdésben. Miskolczi a *Nemzeti, nemzetiségi mítoszok és programok Magyarországon a 19. században. Francia, magyar, román párhuzamok* című tanulmányában Jules Michelet (aki egyébként egy harmincmillió dunai federációban vélte megtalálni a jövő birodalmát, ám Kossuth Lajosnak a nevét

¹ Seeley, John Robert: *The expansion of England: Two courses of lectures*. London, 1883.

² Kljucsevskij, Vaszilij: *A History of Russia*. Vol. 1. (Trans. C. J. Hogarth.) London, 1911.

még jegyzeteiben sem írta le szívesen) romantikus víziójából kiindulva a nemzeti, nemzetiségi mítoszokat állította dolgozata központjába.

A második nagy szerkezeti egység, a „Polgári egyenjogúság, nemzeti szabadság” szintén három dolgozatot tartalmaz Hermann Róbert, Dušan Škvarna és Gerhard Seewann tollából. A reformkor nagyjai abban reménykedtek, hogy az áprilisi törvényekben kiterjesztett polgári szabadságjogok kielégítik majd a birodalom nem magyar lakosságának igényeit, az ország soknemzetiségű tagolását ezzel szemben elképzelhetetlennek tartották. Ezáltal megvalósult ugyan a társadalmi emancipáció, de a megszülető polgári magyar nemzet magyar ajkú vagy elmagyarosodni hajlandó polgárok összessége maradt csupán. Ezt az ellentétet az 1868-as nemzetiségi törvénnyel sem tudták már feloldani. Hermann *Nemzetépítés és államkonceptiók Magyarországon a reformkorban és 1848-49-ben* című tanulmányában a tőle megszokott gördülékeny stílusban tárgyalja a magyar nemzetépítés folyamatát két jelszó, az angol liberalizmus kettős jelszava, a „szabadság és tulajdon”, valamint a Kölchey-féle „haza és haladás” tükrében. A polgári átalakulás és nem mellesleg az integritás egyik legnagyobb kérdőjele abban rejlett, hogy az egykori államterületeken többségben élő kisebbségeket, társnemzeteket sikerül-e ezen jelszavak mögé felsorakoztatni, hiszen a pánszlávizmus árnyékában reális veszélynek tűnő nemzethalállal szemben, melyet a korban fellelhető negatív hangok szerint már csak az isteni gondviselés tudott volna megakadályozni, a modernizáció tűnt az egyedüli járható útnak. Škvarna *1848-49 a szlovák történetírásban és kulturális emlékezetben* című dolgozatában az 1848-1849-es események szlovák megítélésének összefoglalására tesz kísérletet. Tanulmányában hangsúlyozza, hogy a szlovák kultúrában csak alkalmi jelleggel foglalkoztak a forradalommal és az azt követő szabadságharcral, ami nagymértékben a mindenkori kultúrpo-

litikának köszönhető. *Centralizmus és föderalizmus Bécs és a magyar politikai elit nemzetiségi politikájában (1848-1867)* című tanulmányában Seewann a nemzetiségi elv, mely a „kisebbség többségét” lett volna hivatott ellenpontosítani, történetét és szerepét vizsgálja a Monarchia történetének utolsó szakaszában. A nemzeti emancipációs törekvések napirenden tartása a Monarchia megszűnéséig az osztrák politika egyik legfőbb eszköze volt a magyar politikai elit sakkban tartására. Eötvös József báró (1813-1871), kinek szerepéről és nemzetiségekhez fűződő gondolatairól Nagy Mariann tanulmányában is olvashatunk a későbbiekben, az 1850-es évek első felében írt munkájában³ arra figyelmeztetett, hogy a nemzetiségi egyenjogúság jelszavát Bécs a magyarok elnyomásának eszközeként használhatja majd fel.

„A soknemzetiségű birodalom és a poliglott magyar nemzetállam” című harmadik egység, mely a legterebélyesebbre sikerült a négy közül, számos tanulmányt tartalmaz. Vezérfonala a ’poliglott, azaz többnyelvű nemzetállam’ fogalmában rejlő ellentmondás feloldásában keresendő. Az ebből fakadó ellentétek, melyek végül szétfeszítették a heterogén birodalom kereteit, nem jelentkeztek azonnal. Ezekre a gyakran bűvópatakként csordogáló folyamatokra koncentrálnak elsősorban e fejezet tanulmányai. Nagy Mariann *Közös haza vagy magyar ország? A soknemzetiségű ország realitásai és mítoszai* című dolgozatának címébe belefoglalta azt az ellentétpárt, melynek segítségével igyekezett áttekinteni százötven év államfelfogását. Eötvös József fő művében fejtette ki gondolatait az egyéni szabadságról, melynek biztosítását az állam feladatának látta, s amely nem válhat a többségi nemzet eszközzé a kisebbségi nemzetek elnyomásában. Az 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény, melyet, ahogy azt Seewann a kötetben korábban kifejtette, té-

³ A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra I-II. (1851, 1854)

vesen köt Eötvös nevéhez az utókor, a kor-szak liberális elveit figyelembe vette ugyan, de nem hagyott kétséget afelől, hogy a kor uralkodó eszméi közül mely, jelesen a liberalizmus és az abból kiinduló poliglott állameszme vagy a nacionalizmus és a magyar nemzet szupremáciája közül melyik kerül meghatározó helyzetbe. Vörös László *Veszedelemes pánszlávok* című tanulmányában a magyar uralkodó elitnek a szlovák nemzeti mozgalmakról kialakult képét vizsgálja, hangsúlyozottan értékítélet-mentesen kezelve a 'nacionalista' kifejezést. Vajon lehetséges-e mindez? Alapproblémája a vizsgálódásnak, hogy a szlovák történetírásban is több irányzatra bontják nemzetük nacionalista mozgalmait, nem beszélve a csehszlovák és a szlovák nyelvi-kulturális, illetve politikai koncepciókról. Mindezt csak tovább árnyalta a felekezeti hovatartozás kérdése, melynek következtében, ahogy azt Miroslav Michela részletesebben is kifejti, a szlovák politikai katolicizmus egyre inkább eltávolodott a „huszita”, csehszlovakista irányzattól. Tamara Scheer a Monarchia közös hadseregének nyelvi viszonyainak tükrében igyekszik megvizsgálni a birodalom kiegyezés utáni egyik legnagyobb dilemmáját *Figyelmen kívül hagyott kiegyezés?* című értekezésében. Az a fajta nyelvi heterogenitás, amely megfigyelhető volt a Monarchia hadseregében, a korban nem számított kirívóan egyedi esetnek, azonban minden kormányzat más-más módszerrel próbálta kezelni azt. A Monarchia az ezrednyelvek bevezetésében látta a problémára adható legmegfelelőbb választ, mely azonban folyamatos konfliktusforrássá vált Bécs és Budapest között, hisz abban a magyar elit konzekvensen a „magyartalanítás” veszélyét látta, a két domináns nyelv egyenjogúsítása helyett. Ábrahám Barna *Uniótól unióig* című esszéjében az erdélyi románság állam- és nemzetépítési kísérleteit igyekszik összefoglalni. Erdélyben a román elit a dualizmus alatt következetesen elutasította az uniót, a nagy-szebeni országgyűlésen 1864-ben kimondott nemzeti egyenjogúság talaján maradva.

Mindezzel párhuzamosan a Kárpátok két oldalán élő román elitnek közötti kapcsolatok folyamatosan erősödtek, ám ennek a közleledésnek voltak árnyoldalai is. *Szerbia az első világháborúban* című tanulmányában Dušan T. Bataković Szerbia szerepét vizsgálja a Nagy Háború alatt, a bécsi jegyzék átvételétől kiindulva. A jegyzék legtöbb pontját a szerbek ugyan hajlandók lettek volna teljesíteni, ugyanakkor a kényes helyzetre való tekintettel igyekeztek magukat azon nyomban II. Miklós cárszemélyes támogatásával bebiztosítani. A hadüzenet és a háború ennek ellenére Szerbiát teljesen felkészületlenül érte. A Balkán-háborúk után békésebb időszakokra lett volna szüksége ahhoz, hogy integrálni tudja újonnan szerzett területeit. A délszláv tartományait féltő Monarchia ellenben aggódva figyelte a jugoszláv mozgalmak térnyerését. Bosznia-Hercegovina anektálása is ennek a folyamatnak igyekezett elejét venni. Mitrovits Miklós a *„Had tudja a lengyelség, hogy tőlünk mit várhat...”* című tanulmányában a magyar értelmiségi és politikai elit szemén keresztül igyekszik áttekinteni a lengyel kérdés megítélését az első világháború alatti időszakban. Az értelmiségi körökben a teljes spektrumon megfigyelhető lengyelbarátság komoly hagyományra tekintett vissza az akkor még nem is olyan kis hazánkban. A Tiszta István által diktált hivatalos álláspont azonban, eme szimpátiától függetlenül, élesen szembehelyezkedett Lengyelország újjászületésének gondolatával. Tisza csupán szubdualista, tehát a magyar-horvát viszonyhoz hasonló keretben tudta volna mindezt elképzelni, a magyar érdekeket a végsőkig szem előtt tartva. Vele szemben Andrássy Gyula állt ki legharciasabban a lengyel kérdésben trialista elképzelésével.

A kötet negyedik része, mely „A Versailles-i békerendszer nemzetállamai” címet viseli, a szerkesztő, Szarka László, valamint Miroslav Michela és Mark Cornwall egy-egy tanulmányát tartalmazza. A békerendszert követően országgrésznyi területek kerültek „kisebbségi többségbe”. A folyamatosan vál-

tozó és formálódó nemzeti és állampolgári lojalitás konfliktusa az egész történelmi korszakot végigkísérte, amire reagálva az asszimilációs nyomás hamar elsődleges politikai eszközzé vált. Szarka dolgozatában *Kisebbségpolitikai alternatívák Kelet-Közép-Európában* címmel a régió birodalmainak, Oroszországnak és a Monarchiának a megcsontosodásában látja azokat az okokat, melyek a térség nemzetekinek fejlődését nemzetállami irányába sodorta a föderációs vagy integrációs tervekkel szemben. Véleménye szerint ez a fejlődési irány kifejezetten régióspecifikusnak mondható, és az itt megjelenő kisebbségi jogi megoldások is ennek tükrében értelmezendők a régi világ végének közeledtével. Miroslav Michela *Cirill és Metód kultusza a csehszlovák nemzetállam kiépítésében 1918–1938* című dolgozatában az egyházatyák emlékének szerepét igyekezett bemutatni az Első Csehszlovák Köztársaság kiépítésében. Szerzőnk Mircea Eliade szimbólumokról írt téziséből indul ki, miszerint a káosz elkerülése érdekében a hatalomátvétel időszakában meg kell határozni az új állam tartópilléreit, és ennek megerősítésében fontos szerepet játszanak az ünnepek, az emléknapok és az évfordulók. Michela ebbe a gondolatfolyamba illeszkedve vizsgálja Cirill és Metód nemzetébresztő szerepét, mely végül nem tudta betölteni történelmi küldetését, nem sikerült az új állam tartópillérévé válnia a nemzetiségi és felekezeti szembenálláson felül emelkedve. Robert William Seton-Watson (1879–1951), álnéven Scotus Viator, azaz a „Vándorló Skót”, később „Rubicon” skót felmenőkkel rendelkező brit publicista, történész és politikai aktivista volt. Ifjúkori ideálját még a magyar nemzeti mozgalomban találta meg, később azonban egyre inkább a szlovákság felé fordult, akik kis hiátussal ugyan, de a mai napig ápolják kultuszát, míg a Monarchia más utódállamaiban emlékezete gyakorlatilag feledésbe merült. Mark Cornwall az ő személyén keresztül

igyekszik *Robert William Seton-Watson és a kései Habsburg birodalom nemzetépítés kísérletei* című tanulmányában a tárgyalt korszak viszonyait görcső alá venni. Ez a kezdetben inkább csak tudós turista, aki a század elején még a régióban szükséges erős államot a Monarchiában látta, később szakértővé érve, már a Nagy Háború alatt Rubicon néven jegyzett publicisztikáiban egyértelművé tette, hogy a Habsburg Birodalom romjain új államokat kell létrehozni.

A közép-európai régiót meghatározó két nagy birodalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom túlélt ugyan a nagy, '48-as forradalmi hullám keltette rezgéseket, ám azok elcsendesülésével lassú hanyatlásuk teret engedett a nemzetállami eszmék térhódításának. Ennek a folyamatnak a betetőzésével, az első világháborút lezáró, Párizs környékén megkötött békeszerződéseket követően megszülető, politikailag ingatag nemzetállamok nagy részében a nemzeti kisebbségek aránya meghaladta a tíz százalékot. Ez az adat már önmagában is előrevetítette a békekonferenciát követő határháborúkat és azok melléktermékét, az etnikai konfliktusokat. Országrésnyi területek kerültek „kisebbségi többségbe”, mintegy nyolcvan millió embernek változott meg az állampolgársága, és ebből mintegy harminc millióan kerültek kisebbségi helyzetbe. A nyelvi, kulturális és vallási autonómiakezdeményezésekben eleinte a balti államok ugyan jó példával az élen jártak, azonban az asszimiláció és az integráció összeférhetlensége gyorsan megmutatkozott, az asszimilációs nyomás hamar elsődleges politikai eszközzé vált. Mindezekre a folyamatokra világít rá, még ha kicsit mozaikosan is, ez a tanulmánykötet, melynek legnagyobb erényét éppen a közös múlt különböző nemzeti, történelmi megközelítéseinek párhuzamba állításában látom.

BÁLINT ZSOLT